Biblioteka
NASLIJEĐE

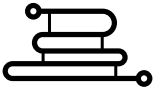

TIM press

Biblioteka
NASLIJEĐE

LUAN STAROVA
Očeve knjige

Naslov izvornika
Tatkovite knigi

© Luan Starova, 2001.

© za hrvatsko izdanje:
TIM press d.o.o., Zagreb
tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-369-020-9

Ovaj prijevod je objavljen uz financijsku potporu
Ministarstva kulture Republike Sjeverne Makedonije

Luan Starova

Očeve knjige

S makedonskoga preveo
Borislav Pavlovski

Zagreb, 2023.

Kraj knjige možda je i kraj vremena.

Edmond Jabès

PRVI DIO

I. Moj otac, obitelj, knjige

Ljubav 15
Sudbina knjiga 16
Razlike 17
Vrt 18
Šedrvan 19
Čardak 20
Dolap 22
Identitet 25
Život knjiga 28
Smrt rukopisa 29
Tajna 30
Pouka o božanstvima 32
Očeve domovine 33
Očevi jezici 36
Očeve rečenice 38
Radio 39
Starost 41

II. Knjige i očevi prijatelji

Istočni san i zapadni san 45
Prijatelji 48
Autodidakti 50
Biblioteka 52
Podstanar u babilonu 53
Jezične rasprave 55
Balkanbabilon 57
Izbor 58
Žrtva za knjige 60
Kraj vremena 63
Knjige u životu 64

III. Očeve knjige, selidbe, staljinizam, balkanski zid

Durbin 69
Globus 74
Obiteljska ura 80
Putovanje 82
Bomba 84
Zastave 87
Materinski jezik 89
Svete knjige 93
Snovi o izgubljenom vremenu 95
Moć jezika 97
Rakija i meze 99
Okus tijesta 101
Titkuš 102
Staljinova slika 103
Udarnička akcija 105
Srebrno zrcalo 106
Orden 107
Praznik 109
Socijalistički kuponi 110
Novčić u Fontani di Trevi 112
La Rinascente 114
Balkanski zid 120
Molitva 124
Suza 126

DRUGI DIO

I. Marginalije u očevim knjigama: carigradski san, potraga za izgubljenim vremenom

Treći izlaz 135
Pravi put 137
Raskrižje labirinta 139
Između carigradskog raja i balkanskog pakla 143

Misija 145
Igra poraza i pobjede 147
Janjičarska sudbina 149
Ključ sudbine 152
Valovi iluzija 155
Dug vremenu 157
Između istoka i zapada 159
Morski san 161
Praznici poraza 163
Gubitnik 164
Skrpana sudbina 166
Trgovanje sa sudbinom 170
San knjiga 172
Istočni Damoklov mač 175
Šešir 177

II. Otkriveno vrijeme

Sidžili I. 185
Sidžili II. 188
Sidžili III. 189
Značenje tišine 190
Sidžili (epilog) 192

Možda stvarni kraj

Posuđena knjiga 197

Iz pola stoljeća zajedničkog života oca i majke naslijedio sam – za sva svoja vremena – golemo bogatstvo tišine stvorene prešućivanjem udaraca sudbine na vrata naše obitelji. U životu što su mi ga prenijeli moji roditelji, preostala mi je potraga za izvorom te tišine, s malo riječi koje su navirale, da bih sastavio povijest svoje obitelji, što predstavljaše ujedno i pedeset godina balkanske povijesti od 1926. do 1976. godine.

OČEVE KNJIGE

Poslije Očeve smrti godinama nisam prilazio njegovim knjigama. Stari rukopisi, požutjele knjige, donesene sa svih strana svijeta, živjeli su prema Očevom rasporedu. Tako poredani na policama biblioteke zračili su posljednjim značenjem…

Tijekom godina, kako su zamirale prve uspomene, počeo sam preslagivati Očeve knjige. Uzeo bih knjigu, stavio je na drugo mjesto. Nesvjesno sam iznevjeravao Očev knjižni red u biblioteci, koji više nikada nisam mogao uspostaviti…

Ali prije nekoliko dana Otac mi se javio iz jedne premještene knjige! Pokrenulo se moje sjećanje. Vidim ga kako traga za starim rasporedom knjiga. Nakon što bi otkrio pravo mjesto svake premještene knjige, počinjao je čitati…

Kao strastveni čitatelj, ali još strastveniji pušač, unosio se u čitanje pojedine stranice toliko da bi zaboravio otresti pepeo cigarete.

I danas kad listam stranice Očevih knjiga, tamo gdje su se na rukopisu najviše pomiješali pepeo i slova, oživljava njegov glas…

Luan Starova
Veljača, 1976.

PRVI DIO

Lako je prepoznao arhaično arapsko pismo. Učas je utvrdio da je na razmotanom listu napisan vječni kalendar. Priložena bilješka nepoznatog pretka upućivala je na računanje istočnog, za razliku od zapadnog vremena. Bilo je i nekoliko drugih podataka o podrijetlu ure, o prijašnjim vlasnicima.

Otac, nakon što je lijepo protumačio sadržaj, pažljivo je smotao bilješku i vratio je na staro mjesto, jer kao da je i ona bila ugrađena u mehanizam ure. Sudjelovala je u točnom pokazivanju vremena…

Ona ne samo da je vjerno mjerila vrijeme, nego nas je u godinama teškog egzila smirivala pred beskrajem, relativizirala ubode vremena, bila na našoj strani. S vremenom, velika obiteljska ura dobila je i dostojno mjesto, posred Očeve biblioteke, ispod svetih knjiga…

Velika obiteljska ura, posred Očevih knjiga, kao da je ritmizirala višeznačnu tišinu koju je narušavalo stalno prelistavanje stranica. Nije se moglo dogoditi da prestane otkucavati, nije se moglo dogoditi da ne bude navijena. Pazilo se, gotovo sveto se pazilo, da se ne dogodi da ura prestane raditi. Jer da se to dogodilo, mogao se taj događaj povezati sa svakakvim, čak i nevjerojatnim mislima. Gotovo svi u obitelji, pa čak i u obiteljima bliskima našem domu, svoj život i precizno obavljanje poslova povezivali su s trajnošću i točnošću naše ure. Čak više nisu vjerovali satu na kuli gradske pošte, koja se vidjela sa svih strana. Budući da se dogodilo da je ta stala, prestala raditi, ostala je jedino naša obiteljska ura, najpouzdanija u gradu…

PUTOVANJE

Kad je Majka bila mlada, ostvarila je jedina dva putovanja u svomu životu. Jedno u Grčku, a drugo u Italiju. Iako su putovanja bila davnašnja, davno završena, stalno je živjela s njima. Dopunjavala ih je, korigirala u sjećanju, tako da su na kraju ta putovanja bila s toliko promjena pa su malo, doista malo, sličila stvarnim putovanjima.

I kad ju je sudbina prikovala za novi grad na Balkanu s mnogo djece u obitelji, kad je život počeo gubiti uobičajeni red, a u njega se počeli useljavati nemir i neizvjesnost, Majka je živjela intenzivnije sa svojim starim putovanjima.

Koliko joj je život bio teži, toliko je više unosila promjena u svoje nekadašnje putovanje. Tražila je u njemu sretan odmak od stvarnosti. Željela je u nekadašnje putovanje prenijeti sadašnji život, pronaći mu tamo nekakav izlaz.

Život joj je tekao u tim krugovima iluzija…

Nikad se nije oslobodila dojmova sa svog putovanja po Italiji. Nekad posjećeni gradovi u Italiji – Rim, Bari, Brindisi, Venecija – predstavljali su planete njezine sretne galaksije u dubinama vlastite svijesti, u predjelima osobnih snova.

Svoje putovanje u Italiju prenijela je na nas djecu. Za nas su posjećeni talijanski gradovi bili stvarnost koju smo živjeli i koja se širila u nama djeci. Stalno smo putovali u njih, proširivali ih, uljepšavali u našim mislima. I sve što je bila vidjela, dodirnula, okusila u Italiji, nastavilo se u njoj razvijati, osmišljavati. Od malo naučenih talijanskih riječi počela je oblikovati kratke, ali jasne rečenice. Od nekoliko točno naučenih talijanskih fraza stvarala je nove konstrukcije, organizirala svoja

znanja. U tome dodatnom učenju talijanskog jezika mnogo joj je pomogao Očev stari radio u obliku pauna, koji je donio iz Carigrada, sa svoga jedinog inozemnog putovanja u životu. I nekoliko poznatih arija iz talijanskih opera slavnih izvođača, što smo slušali na bliskim talijanskim radiostanicama, Majka je prihvaćala i pjevušila. Kasnije smo ih svi u obitelji pjevali. Događalo se u trenucima neraspoloženja, zbog gladi ili rata, da netko od djece prihvati neku ariju iz talijanske opere, pa da cijela obitelj zapjeva, kao da je to postajao mali zbor koji je pjevao u znak ljubavi prema Majci. Ove refrene, iz dana sretnog djetinjstva, gajili smo u našim životima, tako da nam sa svojim odjecima nisu prestajali prenositi lik Majke, iz vremena sretnog zagrljaja naših djetinjstava s njom…

OKUS TIJESTA

Od svega što je preživjelo iz talijanske ljubavi Majke, u godinama povećane neimaštine, svelo se na vještinu izrade nepredvidljivih oblika tijesta.

Na svojem putovanju u Italiju otkrila je kako nas tijesto zauvijek može osloboditi od tužne realnosti neimaštine, gladi. Možda je prvi put, prije talijanske okupacije, u svoj rodni kraj prenijela tajnu špageta, makarona, lazanja i mnogih, mnogih drugih talijanskih čarolija od tijesta. S malo brašna i vode te mnogo ljubavi i umijeća ispunjavala je šarenu iluziju našeg djetinjstva.

Mi smo ustvari uvijek jeli jedno te isto tijesto naših dana siromaštva, ali uvijek s prividom da je Majka pripremila nešto drugo.

Istinu govoreći, naslijedila je obiteljsku tradiciju miješenja tijesta na nekoliko balkanskih načina, praveći reznik,* pogače, pite, bureke, kifle, ali prenijela je na nas, s novim talijanskim čudesnim načinima oblikovanja tijesta, mediteransku iluziju. Iluziju njezina davnašnjeg putovanja. Koliko god je u svom sjećanju održavala davnašnje putovanje u Italiju, zaborav je činio svoje, ali nikad nije zaboravila talijanski način miješenja tijesta. To je postalo dio njezina života, bilo joj je u krvi. Naša nasušna potreba.

Tako se Majčina ljubav prema tijestu savijenom u uvijek nove oblike prenijela i na nas djecu. Kad su nam se usta često ispunjavala raznim vrstama tijesta, osjećali smo i dodir Majčinih ruku. Ovaj okus zadržao se dugo u našim životima i u vrijeme kad nas je napustilo siromaštvo…

---

* Mak. „komad“, vrsta tjestenine (op. prev.).

TITKUŠ

Samo na praznike Majka je mijesila titkuš. Mi djeca iščekivali smo praznike najviše zbog titkuša. A titkuš je vrsta balkanske pite, nerazjašnjenog podrijetla poput mnogih stvari na Balkanu, koja se priprema s brašnom, mlijekom, jajima, piletinom (a može, ako se ima, i janjetinom). Prvo se umijesi brašno, pa se isuče tijesto i podijeli u dva dijela. Na prvi položeni dio isukanog tijesta u tepsiji poslože se komadići mesa s umakom od njegova kuhanja i umućenim jajima u čaši mlijeka, a zatim se prekriva drugom tanko razvučenom korom. Peče se u pećnici, a najukusniji titkuš, dakako, peče se u krušnoj peći ili ispod peke.

Majka je umijeće pripreme titkuša bila naslijedila od moje bake po Očevoj liniji, a ona pak od moje prabake i tako u nedogled. Majka je prenijela sestri i snahama tajnu titkuša, tako da sada češće jedemo titkuš u obiteljskom krugu bez obzira na praznike. Ali uvijek je drukčijeg okusa – jer nikako da se postigne okus Majčina titkuša iz vremena siromaštva i socijalističkih kupona…

STALJINOVA SLIKA

Otac je ostajao dugo u noć zarobljen knjigama. Čekao je da svi zaspimo, pa da nastavi s pojačanim čitanjem i razmišljanjem, kao što je govorio u šali, zahvaljujući snazi što se oslobađala iz naših snova. A i Majka nije lijegala prije Oca, nalazeći si neprekidno nove poslove.

Jedne takve kasnoproljetne noći 1948. godine, u našu je kuću neočekivano banula skupina nepoznatih ljudi. Prvo su bez kucanja ušli preko čardaka u sobu u kojoj smo spavali mi, djeca.

Otac je govorio da su najbolje zatvorena ona vrata koja su otvorena. I tako je naša kuća uvijek bila otvorena.

Najstariji brat probudio se prvi i, preskočivši nekoliko stepenica, odmah se našao pred Ocem. U strahu je jedva promucao da došljaci traže Staljinovu sliku. Obično su u sobi iznad naših glava visjele dvije velike, lijepo uramljene slike Staljina i Tita.

Otac nije nikada pred nama djecom pokazivao znakove nesigurnosti ili straha, čak i pri najtežim udarcima sudbine. Odmah mu je bilo jasno da je ovaj put s „velikim bratom" Staljinom zauvijek gotovo! Dugo nije mogao vjerovati zapadnim radiostanicama, naročito BBC-ju, koji je krišom slušao, naročito nakon što smo zaspali, da se između Tita i Staljina događa nešto ozbiljno.

Otac je mirno očekivao da ga nezvani ljudi odvedu zbog Staljinove slike pronađene u kući. Imao je u životu najmanje motiva vjerovati Staljinu, ali bilo je jasno zašto smo držali Staljinovu sliku pored Titove. Razumije se, zbog obiteljske sigurnosti, naših djetinjstava.

Dobro je znao o Skenderbegovoj antijanjičarskoj sudbini i želio je u tom smislu ostati dosljedan, dijelom svoje sudbine. Skenderbegov otpor stoljećima je odjekivao prema indiferentnoj Europi!

Otac je bio svjestan da u povijesti, u krajnjoj liniji, najviše odlučuje slučaj koji raspliće događaje, a kojem se zatim ljudi stoljećima pokoravaju. Uvijek je bilo tako da je slučaj presuđivao u životu obitelji, naroda, civilizacije, carstva.

Koliko god vjerovao u apsolutnu i odlučujuću ulogu slučaja, Otac se nije prepuštao fatalističkoj filozofiji koja se s tolikom snagom ulijevala u njegovu svijest tijekom carigradskih godina. On je svojim načinom života gradio strategiju kako se suprotstaviti fatalnosti. Možda je u tome ležala i tajna njegove odluke o napuštanju Carigrada, u zenitu mladosti, kad su mu se otvorile perspektive u novoj Turskoj, a zamagljivale one na Balkanu.

Otac bijaše svjestan da je njegov narod u povijesti bio trajna janjičarska matrica još od Skenderbega, pa evo i do intelektualnih janjičara poput Samija Frašerija, koji postajaše otac nove turske kulture, sa svojim enciklopedijama, rječnicima, prijevodima europskih klasika, djelima iz oblasti nove turske lingvistike, književnosti, dakako ne zaboravljajući svoj narod, i tvrdeći da ima dvije duše u jednom tijelu. Ustvari, po Očevom mišljenju janjičari su imali doista dvije duše u jednoj, jedna je uvijek potiskivala drugu, ali je nikada nije potpuno istisnula…

Dobro je znao da će ga, gdje god pošao po Maloj Aziji ili Balkanu uvijek pratiti janjičarska sudbina, a pobjeda će, kao i poraz, uvijek blijedjeti. Bio je svjestan da će ga, učini li svjesno grešku, ne priznavši janjičarski grijeh, ona pratiti zauvijek, a prizna li je, prihvativši novi put, imat će šanse biti spašen, te nastaviti svoj neizvjestan životni put…

Otac se u biti smatrao potpunim janjičarem po sudbini. Smatrao je da se balkanski intelektualac, gdje god se nalazio, mora pročišćavati, samootkrivanjem i samopriznavanjem janjičarskoga u sebi.

Balkanski intelektualac koji se nije oslobodio janjičarskoga u sebi, bit će spreman na nacionalne, bolje reći nacionalističke radikalizme s kojima će još više potvrđivati svoju janjičarsku sudbinu, prikrivajući je, i potiskujući, iako će ona biti uvijek spremna provaliti, kad povijest skrene svoj tok, kao i uvijek, prema slučajnosti, prema tom apsolutnom arbitru u vremenu…

Otac je tvrdio da u duši, duboko u duši svakog janjičara ostaju jedna zauvijek zaključana vrata, a ključ uvijek čuva netko drugi, a moguće je da i ne postoji! Otkrije li se ključ, a to se veoma rijetko događa, gotovo nikada, i pusti li se duša poslije mnogo patnje, tada se iz nje oslobađa neviđena sila, iz koje prokulja vulkanska moć jednoga cijelog naroda, tako da ništa nije u stanju zaustaviti njezin oslobodilački put. Bilo je dovoljno da se jedna ovakva duša oslobodi, pa da narod otkrije svoga pravog demijurga. Ovakve duše budile su se u povijesti i kad je narod to poželio. Sada, poslije pada petstoljetnoga Osmanskog Carstva moralo je biti više takvih duša. Otac je u to snažno vjerovao!

VALOVI ILUZIJA

Otac je došao u Carigrad, sa starim snom iz djetinjstva, obračunati se s osmanskim vremenom, otkriti prokletstvo njegova korijenja, saznati kad su se zamrsili, kad su se svi na Balkanu prepustili šibanju valova sudbine. Zatekao se u ovom gradu, okruženom trima morima između Istoka i Zapada, u gradu koji mu je zauvijek obilježio život, kao pravo raskrižje balkanskoga labirinta. Ostao je do kraja života razapet između Istoka i Zapada. To prokletstvo da bude uvijek između, a nikada na Istoku ili Zapadu, prenijelo se i na njegovu buduću obitelj, kasnije i na zemlju u koju će ga izbaciti valovi iskorjeničke sudbine.

*
* *

U vihoru mladenačkih sanjarija, poriva i misli, dolazio je ovamo pored mora, na Bospor, pred most na Zlatnom rogu povjeravati se moru, otkrivati svoje misli, razgranavati svoj zanos. Ali je ovdje, u gustim, modrim vodama, na dnu Zlatnoga Roga, sve bilo prokleto, tiho i mirno. Kao da bješe samo nebo izvrnuto u more da bi šutjelo o svojim tajnama pohranjenima na dnu.

Ovdje, duboko, duboko u moru, za njega je počivalo izgubljeno balkansko vrijeme, vrijeme njegove obitelji, njegova naroda, kao da je u njegovim dubinama tragao za dijalogom sa svojim precima. Ovdje ni sunce nije prodiralo do dubljih slojeva vode, do slojeva dostupne povijesti.